

Maria Mucha

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-5867-6404>

Instrukcja królewska z 7 lipca 1656 r. dla posłów na rokowania w Wilnie na tle sytuacji geopolitycznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów w połowie lat pięćdziesiątych wieku XVII

Summary

Royal Instruction of 7 July 1656 for Deputies for Negotiations in Vilnius on the Background of the Geopolitical Situation of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the mid-1650s

The article is dedicated to the Polish-Russian relations in the mid-1650s. It focuses on the analysis of the instructions issued by the royal chancellery on 7 July 1656 and passed on to deputies going to Vilnius for negotiations. The aim of this article is to confront the content of the instruction with the political situation of the Polish-Lithuanian Commonwealth and to understand to what extent the demands of the Crown-Lithuanian side were possible to be met by the Russian State.

Keywords: Polish-Russian diplomatic relations, parliamentary instruction, John Casimir Vasa, Alexey Mikhailovich, peace negotiations, armistice, truce in Niemieży

Streszczenie

Tematem artykułu są stosunki polsko-rosyjskie w połowie lat pięćdziesiątych XVII w. Praca koncentruje się na analizie instrukcji wydanej przez kancelarię królewską w dniu 7 lipca 1656 r. i przekazanej posłom udającym się na rokowania do Wilna. Celem opracowania jest skonfrontowanie treści instrukcji z ówczesną sytuacją polityczną Rzeczypospolitej Obojga Narodów i odpowiedź na pytanie, na ile żądania strony koronno-litewskiej były możliwe do spełnienia przez Państwo Moskiewskie.

Słowa kluczowe: relacje dyplomatyczne polsko-rosyjskie, instrukcja poselska, Jan Kazimierz Waza, Aleksey Michajłowicz, rokowania pokojowe, rozejm/zawieszenie broni, rozejm w Niemieży

Celem artykułu jest analiza instrukcji poselskiej z dnia 7 lipca 1656 r. na tle stosunków Korony i Litwy z Państwem Moskiewskim ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji geopolitycznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów w połowie lat pięćdziesiątych XVII w. Ze względu na specyfikę niniejszej pracy ograniczę się jedynie do przedstawienia położenia państwa polskiego w latach 1654–1656. Szerzej temat sytuacji polityczno-militarnej Korony i Litwy w pierwszej połowie panowania Jana Kazimierza Wazy z powodzeniem podejmowali chociażby: Ludwik Kubala¹, Zbigniew Wójcik², Henryk Wisner³, Jan Wimmer⁴, Janusz Kaczmarczyk⁵, Tomasz Ciesielski⁶, Tadeusz Nowak⁷, Janusz Dąbrowski⁸ czy A.B. Pernal⁹. Wśród zagranicznych historyków warto wymienić takich autorów jak: Adolfas Šapoka¹⁰, Gienadij Saganowicz¹¹, Andrej Kotliarčuk¹² oraz Antanas Tyla¹³.

¹ L. Kubala, *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656*, Lwów 1913; idem, *Wojna brandenburska i najazd Rakocznego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917.

² Z. Wójcik, *Stosunki polityczne polsko-austriackie w drugiej połowie XVII wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1983, t. XXXVIII, nr 4, s. 469–477; idem, *Wstęp*, [w:] *Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku*, oprac. idem, Warszawa 1985; idem, *Dzikie pola w ogniu*, Warszawa 1960; idem, *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław 1997.

³ J. Wimmer, *Wojsko i finanse Rzeczypospolitej w czasie wojny ze Szwecją 1655–1660*, [w:] *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Brodal, Warszawa 1973, s. 37–100.

⁴ H. Wisner, *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła 1648–1655*, „Rocznik Białostocki” 1976, t. XIII, s. [53]–109.

⁵ J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988, s. 157–202; idem, *Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mit czy rzeczywistość. Ugoda hadziacka – teoria i praktyka*, Kraków 2007.

⁶ T. Ciesielski, *Od Batochu do Żwańca. Wojna na Ukrainie, Podolu i o Mołdawię 1652–1653*, Zabrze 2007, s. 266–270.

⁷ T. Nowak, *Geneza agresji szwedzkiej*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. I (Rozprawy), red. K. Lepszy, Warszawa 1957, s. 83–137.

⁸ J. Dąbrowski, *Próby rozwiązania problemu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne*, „Społeczeństwo. Almanach Historii Społecznej” 2007, t. VII, s. [143]–160.

⁹ A.B. Pernal, *Rzeczpospolita Obojga Narodów a Ukraina. Stosunki dyplomatyczne w latach 1648–1659*, Kraków 2010.

¹⁰ A. Šapoka, *1655 metų Kėdainių sutartis, arba Švedai Lietuvoje 1655–1656 metais*, Wilno 1990.

¹¹ G. Saganovič, *Historia Białorusi: od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przekł. H. Łaszkiwicz, Lublin 2001; idem, *Nevādomaā vajna: 1654–1667*, Mińsk 1995.

¹² A. Kotliarčuk, *In the Shadows of Poland and Russia: The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, [rozprawa doktorska napisana na Södertörn University w 2006 r.], s. 185–252.

¹³ A. Tyla, *Kėdainių unijos opozicija (1655–1656 m.)*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai” 1979, Serija A, t. II, s. 67–84; idem, *Sukilimas Lietuvoje priešvedų okupaciją 1656 m.*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai” 1976, Serija A, t. IV(LVII), s. 61–72.

W 1654 r. car Aleksy Michajłowicz, wykorzystując osłabienie militarne i polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zdecydował o zerwaniu pokoju podpisanego w 1634 r. nad rzeką Polanówką i wznowił działania militarne przeciwko państwu polskiemu. Sytuacja Korony i Litwy nie sprzyjała zdecydowanemu przeciwstawieniu się nowemu wrogowi przede wszystkim z powodu złego stanu polskiej armii, osłabionej niedawno zakończonymi walkami przeciwko Kozakom dowodzonym przez hetmana Bohdana Chmielnickiego¹⁴.

Ambicje terytorialne Państwa Moskiewskiego koncentrowały się na odzyskaniu przekazanych Rzeczypospolitej w 1634 r. ziem: smoleńskiej, czernihowskiej i siewierskiej. Zaangażowanie się Rosji w roku 1654 w toczący się na Ukrainie konflikt i podjęcie przez nią dalszych działań dyplomatycznych, których skutkiem było podpisanie przez hetmana kozackiego Bohdana Chmielnickiego i pełnomocnika cara Wasyla Buturlina ugody perejaślowskiej, stały się bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny między Rzeczpospolitą a Rosją¹⁵. Sojusz Moskwy i Czechrynia zawarty 18 stycznia 1654 r. wymusił na stanach sejmujących koronno-litewskich przeformułowanie dotychczasowej polityki zagranicznej¹⁶.

¹⁴ Więcej o stosunkach polsko-kozackich w latach 1648–1656, *vide*: A.B. Pernal, *op. cit.*, *passim*.

¹⁵ J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki...*, s. 212; K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna: wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655*, Połomia 2004, s. 18–19, 35. Nieco wcześniej, w grudniu 1653 r., po niedających ostatecznego rozstrzygnięcia licznych, choć niewielkich starciach polsko-tatarsko-kozackich, strona królewska i krymska uzgodniły pod Żwańcem warunki przyszłego porozumienia. Dzięki układowi z Tatarami Rzeczpospolita miała nadzieję na szybką rozprawę z siłami kozackimi, pozbawionymi wsparcia z Konstantynopola i Bakczysaraju. Wraz z początkiem roku 1654 okazało się jednak, że działania zmierzające do zbudowania przymierza polsko-tatarskiego przeciwko Kozakom nie były wystarczające, by móc efektywnie przeciwstawić się nowemu sojusznikowi Czechrynia. *Vide*: B. Baranowski, *Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej w latach 1655–1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej...*, s. 453–468; T. Ciesielski, *op. cit.*, s. 266–270; Z. Wójcik, *Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648–1699)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. II (1572–1795), red. idem, Warszawa 1982, s. 196–199.

¹⁶ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III (1647–1656), przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 407; L. Kubala, *Wojna moskiewska r. 1654–1655*, Warszawa 1910, s. 48; Z. Wójcik, *Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejaślawiu*, „Kwartalnik Historyczny” 1954, R. LXI, nr 3, s. 81; V. Horobets, *Ukrains’ka zovnišna politika pislá Pereášlava: strategični cili ta taktični vidstupi drugoi polovini 1655 r.* [Ukraińska polityka zagraniczna po Perejaślawiu: cele strategiczne i taktyczne w drugiej połowie 1655 roku], „Ukrajinskyj Istorycznyj Žurnal” 2000, nr 1, s. 33.

Między 11 lutego a 28 marca 1654 r. w Warszawie odbywał się sejm zwyczajny¹⁷. W trudnej sytuacji polityczno-wojskowej Rzeczypospolitej priorytetem było uregulowanie zaległych i uchwalenie nowych podatków na cele wojenne. W czasie obrad skupiono się jednak głównie na działaniach przeciwko Kozakom, nie podejmując szerzej kwestii zagrożenia moskiewskiego i konieczności wzmocnienia fortyfikacji we wschodniej części Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szlachta zebrana w Warszawie miała informacje o niebezpieczeństwie ze strony Kremla, wszak już w połowie lutego 1654 r. z najnowszymi wiadomościami o rosyjskich planach przybył wysłany wcześniej do Moskwy podstoli ciechanowski Jan Karol Młocki. Poseł dostarczył wieści, iż wojna z Rosją zdaje się być nieunikniona¹⁸. Jednak rosnąca w siłę opozycja królewska, która w trakcie obrad sejmu uzyskała większość w izbie poselskiej, uzależniła zgodę na obronę przed atakiem moskiewskim, tj. wzmocnienie fortyfikacji smoleńskich, od rozdania przez Jana Kazimierza wakansów na stanowiskach hetmańskich. Stany sejmujące odrzuciły jednocześnie propozycję Janusza Radziwiłła sojuszu polsko-kozackiego przeciw agresji rosyjskiej. Polskie elity polityczne skoncentrowane były przede wszystkim na problemie kozackim, zdając się nie dostrzegać realnego zagrożenia ze strony Rosji¹⁹.

Bezspornie zawarcie 18 stycznia 1654 r. ugody w Perejasławiu między Kozakami a przedstawicielami władzy carskiej stanowiło punkt zwrotny zarówno w relacjach polsko-kozackich, jak i polsko-rosyjskich. Nowy sojusz na wschodnim teatrze działań wojennych istotnie wpłynął na geopolityczny kształt Europy Środkowo-Wschodniej w połowie XVII w. i przyniósł daleko idące konsekwencje polityczne²⁰. Decyzja o podjęciu współpracy z Bohdanem Chmielnickim była taktycznym suk-

¹⁷ A.S. Radziwiłł, *op. cit.*, s. 408; *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 159–160; S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszewski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. I, Wrocław 2000, s. 166.

¹⁸ A.S. Radziwiłł, *op. cit.*, s. 408; L. Kubala, *Wojna moskiewska...*, s. 91–100; J.S. Dąbrowski, *Przed „Potopem”. Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2003, z. 130, s. 90.

¹⁹ L. Kubala, *Wojna moskiewska...*, s. 101–120; S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszewski, *op. cit.*, s. 166–198; J.S. Dąbrowski, *Przed „Potopem”. Senatorowie...*, s. 88–93; H. Wisner, *op. cit.*, s. 91–92; T. Wasilewski, *Radziwiłł Janusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny [dalej: PSB]*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 208–215.

²⁰ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 37; M. Nagielski, *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim o dominację w Europie Środkowo-Wschodniej w XVI–XVII w.*, „Sensus Historiae” 2013, t. XI, z. 2, s. 107; W. Gazin, *Litov'ka elita miż Šveciėū, Moskovs'kou deržavou, Pol'seū ta Kozac'kou Ukraīnou v seredini 50-h rr. XVII st.* [*Elita litewska między Szwecją, Państwem Moskiewskim, Polską a kozacką Ukrainą w połowie lat 50. XVII wieku*], „Ukraina Lithuanica: Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego” 2009, t. I, s. 107.

cesem Kremla. Moskwa, dzięki dodatkowym siłom militarnym z Ukrainy, mogła liczyć na korzystne rozstrzygnięcie planowanej wojny z Rzeczpospolitą. Odzyskanie terenów utraconych na mocy pokoju polanowskiego, a także uzyskanie dostępu do Morza Bałtyckiego było priorytetem w polityce Kremla po 1634 r. i oznaczało wzmocnienie pozycji państwa Romanowów względem takich państw, jak Szwecja czy Turcja²¹.

Moskwie już w pierwszych miesiącach wojny udało się zdobyć najważniejsze twierdze litewskie, tj. Dorohobuż, Newel, Białą, Połock, Mścisław. Dobrej passy armii cara Aleksego Michajłowicza nie przerwało nawet trzykrotne zwycięstwo sił polskich pod Orszą²². Powodzenie Rosjan było zauważalne nie tylko na polu bitwy, ale także w polityce wobec ludności zamieszkującej sporne tereny. Szczególnie na początku wojny prawosławna szlachta i chłopstwo, z obawy przed konfiskatą majątków, przysięgali na wierność carowi²³. Z jednej strony była to odpowiedź na ukazy dworu moskiewskiego wydane jeszcze wiosną 1654 r., kierowane do całej ludności Rzeczypospolitej, szczególnie tej wyznania wschodniego, by przeciwstawić się „wrogom Świętej Cerkwi Wschodniej obrządku greckiego”²⁴, zatem miała ona wymiar czysto religijny. Z drugiej strony władze Kremla odwoływały się nie tylko do wartości moralnych i obyczajowych ludności lokalnej, ale także do kwestii czysto polityczno-ekonomicznych, obiecując w zamian za przysięgę wierności Aleksemu Michajłowiczowi hojne nagrody i awanse społeczne. Warto tu przywołać postać horodniczego mozyrskiego Jurija Krasowskiego, burmistrza Połocka Iwana Michnowicza czy szlachcica mohylewskiego Konstantego Pokłońskiego, który po przejściu na służbę carską został mianowany pułkownikiem, a samo miasto Mohylew po decyzji o kapitulacji otrzymało gwarancję utrzymania swoich praw

²¹ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 37; O. Łatyszonek, *Od Rusinów Białych do Białorusinów. U źródeł białoruskiej idei narodowej*, Białystok 2006, s. 191; W. Gazin, *op. cit.*, s. 107; V. Horobets, *op. cit.*, s. 33–36.

²² K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 40–56; L. Kubala, *Wojna moskiewska...*, s. 215–225; S. Sołowjow, *Rosja za panowania Aleksego Michajłowicza 1648–1657*, Oświęcim 2012, s. 95; E. Kotlubaj, *Życie Janusza Radziwiłła*, Oświęcim 2019, s. 137–139; M. Gawlik, *Projekt unii polsko-rosyjskiej w drugiej połowie XVII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1909, t. XXIII, s. 3; W. Gazin, *op. cit.*, s. 108; A. Rachuba, *Pokłoński Konstanty Waclaw*, [w:] *PSB*, t. XXVII, Wrocław 1982–1983, s. 234–235.

²³ S. Sołowjow, *op. cit.*, s. 94; J. Wojciechowski, *Obraz Rosji w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku*, Katowice 2020, s. 163, [maszynopis pracy doktorskiej obronionej w Uniwersytecie Śląskim. Praca dostępna jest na stronie: https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/19252/1/Wojciechowski_Obraz_Rosji_w_Rzeczypospolitej.pdf – dostęp: 20 VII 2023].

²⁴ S. Sołowjow, *op. cit.*, s. 94; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 163; O. Łatyszonek, *op. cit.*, s. 191.

samorządowych i przywileje handlowe²⁵. Działania zbrojne trwały do początku zimy, kiedy to poddała się twierdza Witebsk i ważyły się losy Starego Bychowa²⁶. Bezspornie jednak najważniejszym osiągnięciem militarnym Rosjan, które zaważyło także na dalszych starciach polsko-moskiewskich, było zdobycie 29 września Smoleńska, kluczowej twierdzy na wschodnich terenach Rzeczypospolitej²⁷. Opanowanie tego obszaru pozwalało Rosjanom, w następnej kolejności, na działania w kierunku Morza Bałtyckiego i dalszą ofensywę na tereny Wielkiego Księstwa, bowiem zgodnie z opinią Siergieja Płatonowa: „[Smoleńsk] Można go było nazwać także kluczem Litwy, ponieważ kto nim władał, posiadał możliwość ekspansji na obszary zachodniej Dźwiny i górnego Dniepru, jeśli celem była ekspansja Litwy”²⁸.

Zdobycie Smoleńska było bez wątpienia największym sukcesem armii carskiej w 1654 r., gdyż utorowało jej drogę do Wilna²⁹. Analiza walk prowadzonych w pierwszych miesiącach wojny polsko-rosyjskiej przemawia na korzyść sił moskiewskich, które po zdobyciu kluczowych twierdz litewskich i ziem białoruskich po rzekę Berezynę zyskały niezwykle silną pozycję polityczną wobec Polski, dodatkowo osłabionej konfliktami wewnętrznymi i brakiem spójności pośród najważniejszych dowódców wojskowych. Wojska rosyjskie po udanej kampanii w Wielkim Księstwie Litewskim wycofały się na leża zimowe, co w Rzeczypospolitej uznano za szansę na odzyskanie zagarniętych przez armię carską terytoriów. Ofensywa wojsk koronno-litewskich rozpoczęta jeszcze w listopadzie i grudniu 1654 r. na Ukrainie i Białorusi była jednak skazana na niepowodzenie przy braku odpowiedniego wyposażenia sprzętowego, rozdźwięku w wojsku i nieprzygotowaniu żołnierzy

²⁵ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 64, 130; E. Kotłubaj, *op. cit.*, s. 139–140; S. Sołowjow, *op. cit.*, s. 94–96; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 163; O. Łatyszonek, *op. cit.*, s. 191–193; A. Rachuba, *op. cit.*, s. 234–235.

²⁶ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 124–126; E. Kotłubaj, *op. cit.*, s. 139–140; O. Łatyszonek, *op. cit.*, s. 202–203.

²⁷ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 71; L. Kubala, *Wojna moskiewska...*, s. 233–236; E. Kotłubaj, *op. cit.*, s. 139; P. Kroll, *Obrona Smoleńska w 1654 r.*, [w:] *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 170; O. Łatyszonek, *op. cit.*, s. 201; M. Nagielski, *op. cit.*, s. 107; idem, *Rywalizacja polsko-rosyjska w dobie potopu w kontekście wojny obu państw ze Szwecją w latach 1656–1661*, „*Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*” 2014, nr 1, s. 100; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 208–215.

²⁸ Cyt. za: D. Kupisz, *Smoleńsk 1632–1634*, Warszawa 2001, s. 9–13; K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 77, 79; P. Kroll, *op. cit.*, s. 151; M. Nagielski, *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim...*, s. 108; W. Gazin, *op. cit.*, s. 108.

²⁹ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 65, 79; P. Kroll, *op. cit.*, s. 170; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 3; M. Nagielski, *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim...*, s. 108; idem, *Rywalizacja polsko-rosyjska...*, s. 100; W. Gazin, *op. cit.*, s. 108.

do walki o tej porze roku³⁰. Kampania wojsk litewskich w pierwszych miesiącach 1655 r., mimo lokalnych sukcesów (odbito chociażby Orszę, Dubrownę, Czau-sy, Horki i Krzyczew), zakończyła się fiaskiem³¹. Z powodu trudnych warunków pogodowych, panującego głodu, a także zbliżających się z odsieczą sił kozackich Bohdana Chmielnickiego i Iwana Zołotarenki nie zdołano wykorzystać sprzyjających okoliczności, jakimi był odwrót na miesiące zimowe sił moskiewskich z terenów Wielkiego Księstwa i pozostawienie w nowo zdobytych twierdzach jedynie niewielkiej liczby rosyjskich żołnierzy. Niepowodzeniem zakończyły się próby zdobycia Witebska, Newla i leżącej nieopodal Połocka Dzisny, a także Starego Bychowa oraz Mohylewa, którego oblężenie trwało aż do maja 1655 r.³²

Wraz z początkiem wiosny armia rosyjska wznowiła na szeroką skalę działania zbrojne, koncentrując się na marszu w kierunku stolicy Wielkiego Księstwa i zdobyciu terenów położonych nad rzeką Dźwiną. Ze względu na niewielką liczbę żołnierzy litewskich stacjonujących na tym kierunku i znaną powszechnie niechęć księcia Jakuba Kettlera do walki wspólnie z siłami Rzeczypospolitej przeciwko Rosji, car miał nadzieję na szybką i pomyślną ofensywę w polskich Inflantach, zdobycie Dyneburga i sprawne przejście do Kurlandii i Żmudzi³³. Walki o twierdzę nad Dźwiną przybrały jednak inny obrót, niż się spodziewano. Dowódca moskiewski Aleksij Ordin-Naszcokin, ze względu na niewielką liczbę własnych wojsk, nie przeprowadził zdecydowanego ataku na oddziały litewskie broniące miasta. Ponadto poniósł porażkę w starciu z siłami oboźnego Samuela Komorowskiego i został zmuszony do przerwania blokady i wycofania się do Rzeżycy³⁴. Mimo zwycięstwa pod

³⁰ Y. Fedoruk, *Vilens'kij dogovir 1656 roku: Shidnoëvropijs'ka kriza i Ukraïna v seredini XVII stolittâ* [Traktat wileński z 1656 r. Kryzys wschodnioeuropejski i Ukraina w połowie XVII wieku], Kijów 2011, s. 324; K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 137–138; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 239; K. Bobiatyński, *Kampania zimowo-wiosenna wojsk Janusza Radziwiłła 1654–1655*, [w:] *Staropolska sztuka wojenna...*, s. 173–198; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 248; O. Łatyszzonek, *op. cit.*, s. 202–204; A. Przyboś, *Gosiewski Wincenty Aleksander*, [w:] *PSB*, t. VIII, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 343–347; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 208–215.

³¹ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 141–148, 184; idem, *Kampania zimowo-wiosenna...*, s. 173–198; O. Łatyszzonek, *op. cit.*, s. 207.

³² K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 141–148, 153–191; idem, *Kampania zimowo-wiosenna...*, s. 173–198; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 224; E. Kotlubaj, *op. cit.*, s. 136–140; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 3; O. Łatyszzonek, *op. cit.*, s. 193–198, 200, 204–207; M. Nagielski, *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim...*, s. 108; A. Przyboś, *op. cit.*, s. 343–347; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 208–215.

³³ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 183–193; M. Nagielski, *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim...*, s. 108; idem, *Rywalizacja polsko-rosyjska...*, s. 100; W. Gazin, *op. cit.*, s. 108.

³⁴ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 196–197; W. Gazin, *op. cit.*, s. 109.

Dyneburgiem w maju 1655 r. oddziały litewskie nie miały przewagi militarnej nad siłami wroga. Bez powodzenia zakończyły się działania zbrojne prowadzone w rejonie witebskim i mohylewskim, a także próby pokonania wojsk rosyjskich pod Mińskiem. Oddziały litewskie nie zdołały również osłonić drogi ku stolicy Wielkiego Księstwa, która w początkach lipca 1655 r. znalazła się w bezpośrednim niebezpieczeństwie ze strony połączonych sił moskiewsko-kozackich³⁵. Sytuację w Polsce uważnie obserwowali w tym czasie Szwedzi, zaniepokojeni aktywnością polityczno-militarną Rosjan nad Dźwiną. Obecność armii carskiej w Kurlandii i polskich Inflantach stwarzała zagrożenie dla interesów państwa Karola X Gustawa Wittelsbacha, oznaczała bowiem możliwość wkroczenia oddziałów moskiewskich na terytoria szwedzkie i zajęcia Rygi.

W Warszawie, co najmniej od 1648 r., liczone się z możliwością agresji ze strony Szwecji, która po wygranej wojnie trzydziestoletniej chciała rozszerzyć swoje wpływy na nadbałtyckie tereny Rzeczypospolitej³⁶. Liczne porażki wojsk koronnych w starciu z siłami kozackimi w latach 1652–1653, ożywiona działalność opozycji wobec Jana Kazimierza Wazy, a przede wszystkim kolejne osłabienie państwa polskiego, jakim bez wątpienia był atak oddziałów rosyjskich na Litwę w maju 1654 r., sprzyjały militarnym planom Karola Gustawa. Najazd wojsk szwedzkich na Rzeczpospolitą Oboga Narodów w lipcu 1655 r. był przyczyną zmiany układu sił w Europie Środkowo-Wschodniej³⁷. Rosja, która w połowie XVII w. liczyła na zdobycie pozycji hegemonu w tej części Europy, znalazła się w równie niebezpiecznej sytuacji, co wroga jej do tej pory Rzeczpospolita. Moskwa, chcąc kontynuować realizację swoich planów polityczno-gospodarczych w północnej części Wielkiego Księstwa Litewskiego, musiałaby zbrojnie przeciwstawić się Szwedom. Oznaczałoby to, iż zarówno Kreml, jak i Warszawa prowadziłyby wojnę na dwa fronty. Biorąc pod uwagę potencjał wojskowy obu państw, takie rozwiązanie było wysoce ryzykowne. Utrzymanie dotychczasowej pozycji, chociażby militarnej, w Kurlandii i Inflantach

³⁵ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 196–206; W. Gazin, *op. cit.*, s. 109.

³⁶ W. Gazin, *Litovs'kij činnik u vijs'kovo-političnomu protistoānni miž Pol'seū ta Moskovs'koū deržavoū u 1654–1667 rr.* [Czynnik litewski w konfrontacji wojskowo-politycznej między Polską a Państwem Moskiewskim w latach 1654–1667], „Ukraina Lithuanica: Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego” 2013, t. II, s. 163; idem, *Litovs'ka elita...*, s. 109; V. Horobets, *op. cit.*, s. 34–36. Więcej o stosunkach polsko-szwedzkich, *vide*: T. Nowak, *op. cit.*, s. 83–137; J. Wimmer, *op. cit.*, s. 54–57; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 1–70; E. Kotlubaj, *op. cit.*, s. 141–148.

³⁷ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 70; H. Wisner, *Rok 1655 w Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1981, t. XXVI, s. 84; Z. Wójcik, *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w drugiej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, R. LXVII, nr 1, s. 33.

polskich zmusiło Rosjan do ustosunkowania się do agresji szwedzkiej na Rzeczpospolitą, a także podjęcia kroków ku poprawie stosunków z Warszawą. Położenie, w jakim znalazło się Wielkie Księstwo Litewskie w pierwszych dniach sierpnia 1655 r., było katastrofalne. Armia rosyjska zbliżała się do Wilna, a siły litewsko-koronne nie miały nadziei na powstrzymanie moskiewskiej agresji³⁸.

Trzeci z kolei w XVII stuleciu konflikt zbrojny między Rzeczpospolitą a Moskwą toczył się równoległe z trwającą wówczas drugą wojną północną, w której zarówno dla cara Aleksego Michajłowicza, jak i króla Jana Kazimierza zagrożeniem była luterska Szwecja. Najazd wojsk Karola X Gustawa Wittelsbacha na Litwę wymusił na Polakach i Rosjanach rewizję dotychczasowych stosunków dyplomatycznych i istotnie wpłynął na geopolitykę obu zwaśnionych dotychczas państw³⁹. Zaledwie kilka dni po wkroczeniu oddziałów szwedzkich na terytorium państwa polskiego wojewoda poznański Krzysztof Opaliński i wojewoda kaliski Andrzej Karol Grudziński, w imieniu szlachty obu województw, podpisali pod Ujściem akt kapitulacji i uznali zwierzchność króla Karola X Gustawa⁴⁰. W tych okolicznościach wśród polskiej elity, wrogo nastawionej do współpracy z monarchą z Północy, pojawiła się myśl o potrzebie porozumienia z carem Aleksym Michajłowiczem⁴¹.

Dnia 3 sierpnia 1655 r. biskup wileński Jerzy Tyszkiewicz wysłał do dowódców rosyjskich i samego Aleksego Michajłowicza korespondencję z prośbą o wstrzymanie walk i propozycją podjęcia negocjacji⁴². Dwa dni później podobnie postąpili: hetman wielki litewski Janusz Radziwiłł, hetman polny litewski Wincenty Korwin Gosiewski oraz około 20 oficerów Wielkiego Księstwa⁴³. Bez wątpienia był to potrzebny i ważny krok polskich elit, pragnących jak najszybciej zakończyć tragiczny w skutkach konflikt z Rosją. Warto jednak podkreślić, że zwrócenie się do Aleksego Michajłowicza i dygnitarzy moskiewskich z propozycją zawieszenia

³⁸ M. Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. J. Dziegielewski, Warszawa 2000, s. 132–133; K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 215; W. Gazin, *Litov'ska elita...*, s. 108–109; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 208–215.

³⁹ Z. Wójcik, *Dyplomacja polska...*, s. 177, 204; T. Nowak, *op. cit.*, s. 87; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 80; D. Makiła, *Wojna północna (1655–1660) jako casus wczesnonowoczesnej geopolityki*, „Studia Maritima” 2016, t. XXIX, s. 84; S. Sołowjow, *op. cit.*, s. 113–114; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 70.

⁴⁰ M. Jemiołowski, *op. cit.*, s. 132–133; W. Gazin, *Litov'ska elita...*, s. 109; A. Kamieński, *Kuliszy kapitulacji wielkopolskiego pospolitego ruszenia pod Ujściem w 1655 roku*, „Klio” 2017, t. XLIII, nr 4, s. 65. Więcej na temat aktu kapitulacji podpisanego pod Ujściem: L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 70–93.

⁴¹ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 215; W. Gazin, *Litov'ska elita...*, s. 108–109.

⁴² K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 215; W. Gazin, *Litov'ska elita...*, s. 110.

⁴³ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 215; W. Gazin, *Litov'ska elita...*, s. 110; A. Przyboś, *op. cit.*, s. 343–347.

broni i rozpoczęcia rozmów pokojowych w chwili, gdy oddziały pod wodzą samego cara były kilka mil do Wilna, a siły Trubeckiego i Szeremietiewa zbliżały się do Połocka, nie mogło spotkać się z aprobatą ze strony Kremla⁴⁴. Porażki wojsk litewskich poniesione latem 1655 r. motywowały Rosjan do kontynuowania ofensywy przeciwko Rzeczypospolitej i zdobycia stolicy Wielkiego Księstwa. Po pomyślnych dla Moskwy działaniach zbrojnych z jesieni 1654 r. i wiosny 1655 r. wycofanie się z planu ataku na Wilno było niemożliwe⁴⁵. Propozycja polskich dygnitarzy spotkała się zatem z odmową, co więcej, strona moskiewska zażądała od strony polskiej bezwarunkowej kapitulacji⁴⁶.

Sytuacja uległa jednak zmianie, gdy 8 sierpnia oddziały kniazia Jakowa Kudenietowicza Czerkaskiego wkroczyły do stolicy Wielkiego Księstwa. Była to ostateczna porażka Rzeczypospolitej w wojnie ze wschodnim sąsiadem i ostatnie istotne starcie zbrojne obu wojsk w 1655 r.⁴⁷ Dopiero po zajęciu Wilna Moskwa była gotowa do podjęcia negocjacji z Rzeczpospolitą. Mając na uwadze trudne położenie geopolityczne państwa polskiego, Rosja oczekiwała, że Rzeczpospolita będzie zmuszona przyjąć nawet bardzo niekorzystne warunki pokoju. Kreml rozpoczął zintensyfikowaną akcję ukierunkowaną na pozyskanie wpływów wśród litewskiej elity i nakłonienie jej do złożenia przysięgi na wierność carowi. Plan Moskwy zakładał, że przejście części dostojników Rzeczypospolitej Obojga Narodów na stronę Rosji osłabi pozycję Szwedów, którzy, ku niezadowoleniu Kremla, wyraźnie zyskiwali poparcie wśród opozycji królewskiej i środowisk protestanckich w Polsce⁴⁸. Ewentualny sojusz między Rzeczpospolitą a Szwecją byłby niekorzystny dla Rosjan, oznaczałby bowiem osłabienie pozycji Państwa Moskiewskiego na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wincenty Gosiewski prowadził aktywną politykę w celu poprawy stosunków z Kremlenem i jeszcze latem 1655 r. spotkał się z posłem Wasylem Nikitowiczem Lichariewem, któremu zaproponował zawieszenie

⁴⁴ W. Gazin, *Litovs'ka elita...*, s. 110.

⁴⁵ O. Łatyszonek, *op. cit.*, s. 209.

⁴⁶ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 215; O. Łatyszonek, *op. cit.*, s. 209; Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 386–387; W. Gazin, *Litovs'ka elita...*, s. 110; A. Rachuba, *Wincenty Korwin Gosiewski*, [w:] *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. M. Nagielski, Warszawa 1995, s. 486–487.

⁴⁷ A.S. Radziwiłł, *op. cit.*, s. 446; S.F. Medeksza z Prószcza, *Dyariusz drogi mej do Cara moskiewskiego z Kiejdan pod Wilno i Wakę; roku 1655 dnia 8 września wyjechałem z Kiejdan*, [w:] idem, *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654–1668*, Kraków 1875, s. 3; M. Jemiołowski, *op. cit.*, s. 133; K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna...*, s. 217; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 248; O. Łatyszonek, *op. cit.*, s. 209; E. Kotłubaj, *op. cit.*, s. 142; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 3–4; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 208–215; idem, *Medeksza Stefan Franciszek*, [w:] *PSB*, t. XX, Wrocław 1975, s. 368–370.

⁴⁸ W. Gazin, *Litovs'kij činnik...*, s. 162–163, 167; idem, *Litovs'ka elita...*, s. 110–111.

bronii oraz podjęcie wspólnych negocjacji pokojowych. Hetman polny litewski był zdecydowanym przeciwnikiem porozumienia ze Szwecją i rozwiązanie trudnej dla Rzeczypospolitej sytuacji widział we współpracy militarnej z Rosją. Na podstawie relacji pisarza polnego litewskiego Samuela Węśławskiego można przypuszczać, że hetman jako pierwszy wystąpił z propozycją objęcia tronu polskiego po śmierci Jana Kazimierza przez Aleksego Michajłowicza. Warto zatem podkreślić, że takie rozwiązanie, przyjęte jako warunek rozejmu między obu krajami jesienią 1656 r., było inicjatywą strony litewskiej, nie zaś rosyjskiej⁴⁹. Należy w tym miejscu dodać, że nie jest jasne, kto był autorem wspomnianej propozycji. Jak wiadomo, w październiku 1655 r. król Jan Kazimierz udał się na Śląsk, zaś W.K. Gosiewski po zdobyciu przez Rosjan Wilna wyruszył na Żmudź⁵⁰. Nie dysponujemy wystarczającą ilością źródeł, które pozwoliłyby jednoznacznie stwierdzić, że to polski monarcha był autorem pomysłu elekcji *vivente rege* cara A. Michajłowicza. Trudno jednak przypuszczać, by zaufany współpracownik króla Jana Kazimierza, jakim bez wątpienia był hetman polny litewski Wincenty Gosiewski, zaproponował stronie rosyjskiej owo rozwiązanie bez uprzedniej aprobaty ze strony polskiego monarchy. Mimo braku stosownych źródeł, które potwierdziłyby autorstwo pomysłu elekcji *vivente rege* cara na króla, z pewnością wiadomo, że temat wyboru Aleksego Michajłowicza pojawił się jeszcze w 1655 r. i został po raz pierwszy podjęty przez stronę koronno-litewską.

Ze względu na tymczasowe uwięzienie hetmana polnego przez Janusza Radziwiłła dalsze rozmowy Moskwa kontynuowała z wojewodą witebskim Pawłem Janem Sapiehą. Po uzgodnieniach z litewskim dygnitarzem, wysłannik Rtyszczew przekazał carowi list od wojewody z prośbą o wstrzymanie działań wojennych, wyznaczenie posłów na przyszłe rokowania, ochronę majątków szlachty polskiej na ziemiach zajętych przez armię moskiewską i powstrzymanie wypraw kozackich na wschodnie połacie Rzeczypospolitej⁵¹.

⁴⁹ S. Węśławski, *Victor et victus Vincentius Corvinus Gosiewski*, Wilno 1691, s. 13; Z. Wójcik, *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Warszawa 1959, s. 25–26; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 248–249; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 28–30. *Victor et victus Vincentius Corvinus Gosiewski* autorstwa Samuela Węśławskiego, dworzanina królewskiego i adiutanta hetmana polnego litewskiego W.K. Gosiewskiego, ukazało się drukiem w Wilnie w 1691 r. S. Węśławski w *Victor et victus...* napisanym w 1664 r. dotyka spraw polityczno-wojskowych, które były związane z działalnością hetmana polnego litewskiego W.K. Gosiewskiego.

⁵⁰ J. Wimmer, *Polska–Szwecja. Konflikty zbrojne w XVI–XVII wieku*, Oświęcim 2013, s. 111; A. Rachuba, *Wincenty Korwin Gosiewski...*, s. 486–487.

⁵¹ S.F. Medeksza z Prószcza, *op. cit.*, s. 13–15; H. Wisner, *Janusz Radziwiłł 1612–1655. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski*, Warszawa 2000, s. 191–215; E. Kotlubaj, *op. cit.*, s. 184; J.S. Dąbrowski, *Polskie elity wobec Szwecji w przededniu potopu*, [w:] *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 81–100; T. Wasilewski, *Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe*

Wraz z początkiem września 1655 r. z misją dyplomatyczną do Moskwy udał się Stefan Franciszek Medeksza, współpracownik Wincentego Gosiewskiego. Posłaniec przekazał bojarom korespondencję od hetmana polnego, w której dowódca zwrócił się do Aleksego Michajłowicza z propozycją podjęcia rokowań pokojowych i zakończenia trwającego konfliktu. Stefan F. Medeksza prócz dostarczenia listu odbył także rozmowy z przedstawicielami carskiej elity, m.in. z Jakowem Kudenietowiczem Czerkaskim, Nikitą Iwanowiczem Odojewskim, Fiedorem Michajłowiczem Chryszczewem czy Borysem Aleksejewiczem Repinem⁵². Działania dyplomatyczne hetmańskiego posłańca były korzystne dla Rzeczypospolitej, a zadanie mu powierzone zostało w pełni zrealizowane. Stefan F. Medeksza, za pośrednictwem kniazia Li-chariewa, otrzymał wiadomość, w której Aleksy Michajłowicz z aprobatą odniósł się do propozycji W.K. Gosiewskiego i wyraził zgodę na podjęcie negocjacji pokojowych. W trakcie spotkania z bojarzem Aleksandrem Stefanowiczem Darowem uzgodniono termin i miejsce przyszłych pertraktacji⁵³. Poselstwo S.F. Medekszy do Rosji jesienią 1655 r. było pomyślne i stanowiło pierwszy krok ku poprawie relacji między obu krajami. Mimo trwającej wojny i znacznie słabszej pozycji militarnej Korony i Litwy, obecność polskiego wysłannika na Kremlu została odebrana pozytywnie. Warto zwrócić uwagę na fakt, że podczas licznych spotkań między S.F. Medekszą a przedstawicielami moskiewskiej elity nie doszło do znanych z późniejszych poselstw polskich do Rosji sporów i polemik utrudniających efektywne rozmowy. Żadna ze stron nie obwiniała się o rozpoczęcie konfliktu zbrojnego ani nie zarzucała sobie nawzajem złej woli. Analizując kontakty dyplomatyczne Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim między 1654 a 1667 r., poselstwo S.F. Medekszy było jednym z niewielu, które zakończyły się sukcesem. Wśród polskiej szlachty i magnaterii poglądy W.K. Gosiewskiego podzielali m.in.: wojewoda witebski Paweł Jan Sapieha, wojewoda nowogródzki Piotr Kazimierz Wiażewicz, marszałek wielki litewski Krzysztof Zawisza, wojewoda brzesko-litewski Maksymilian Brzozowski i wojewoda mściłowski Hrehory Drucki Horski⁵⁴. Ich próśby kierowane

---

motywy, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1973, t. XVIII, s. 134–138; D. Milewski, *Między Moskwą a Szwecją: Jan Leszczyński i Janusz Radziwiłł o stanie państwa i sposobach jego ratowania w latach 1654–1655*, [w:] *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 184.

⁵² S.F. Medeksza z Prószcza, *op. cit.*, s. 3, 13–21; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 29; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 248–249; W. Gazin, *Litov’ska elita...*, s. 112; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 6.

⁵³ S.F. Medeksza z Prószcza, *op. cit.*, s. 19–20; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 249.

⁵⁴ J.S. Dąbrowski, *Polskie elity wobec Szwecji...*, s. 81–100; A. Rachuba, *Paweł Sapieha wobec Szwecji i Jana Kazimierza (IX 1655 – II 1656)*, „Acta Baltico-Slavica” 1977, nr 11, s. 81–100; K. Kossarzewski, *Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresie załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku*, [w:] *Z dziejów stosunków*

do Aleksego Michajłowicza skupiały się na zaprzestaniu walk, rozpoczęciu negocjacji i zgodzie na powrót szlachty litewskiej do swoich majątków. Nie przewidywały jednak uznania zwierzchnictwa cara rosyjskiego, co proponował W. Gosiewski⁵⁵.

W konflikcie między Rzeczpospolitą, Rosją i Szwecją swoje stanowisko zajęło również Cesarstwo. Wzrost znaczenia protestanckiej Szwecji w Europie Środkowo-Wschodniej był bowiem bezpośrednim zagrożeniem dla interesów Wiednia, osłabionego działaniami prowadzonymi w czasie wojny trzydziestoletniej. Choć cesarz Ferdynand III Habsburg nie odpowiedział jednoznacznie na propozycję króla Jana Kazimierza w sprawie elekcji i objęcia tronu polskiego po jego śmierci w zamian za pomoc militarną, dwór wiedeński nie odrzucał innych form pomocy Rzeczypospolitej. Habsburgowie obawiali się zaangażowania militarnego przeciw Szwecji na ziemiach polskich, wszak mogłoby to skutkować wojną z Francją, wierną sojuszniczką Sztokholmu i wrogiem Wiednia. W tej sytuacji rola mediatora, którą na prośbę Jana Kazimierza przyjął Ferdynand III, dała Cesarstwu możliwość wpływu na wynik wojny polsko-szwedzkiej i polsko-rosyjskiej, bez konieczności ryzykowania własnym bezpieczeństwem⁵⁶. W grudniu 1655 r. do stolicy Rosji zostali wysłani posłowie cesarscy, kapelan nadworny Allegrett Allegretti i Teodor Lonbach, z prośbą o zgodę na mediację w sporze polsko-rosyjskim⁵⁷. Car Aleksy Michajłowicz w korespondencji do Ferdynanda III z początku 1656 r., dostarczonej za pośrednictwem sekretarza Bogdanowa, zaaprobował pomysł austriackiego pośrednictwa podczas rozmów z Rzeczpospolitą⁵⁸.

Na naradzie króla Jana Kazimierza z senatorami w Krośnie, w styczniu 1656 r., oficjalnie wyrażono chęć zawarcia pokoju z Rosją. W lutym Korona i Litwa wysłały poselstwo do Moskwy, a w rozmowach z okolniczym Chitrym i kanclerzem Ałmazem Iwanowiczem stronę królewską reprezentował marszałek orszański Piotr

---

Rzeczypospolitej..., s. 277–303; W. Tomkiewicz, *Brzozowski Maksymilian*, [w:] *PSB*, t. III, Kraków 1937, s. 66; A. Rachuba, *Sapieha Paweł Jan*, [w:] *PSB*, t. XXXV, Warszawa–Kraków 1994, s. 138–148; A. Codello, *Galiński Piotr*, [w:] *PSB*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 226–227; L.A. Wierzbicki, *Zawisza Krzysztof*, [w:] *Marszałkowie sejmów Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Słownik biograficzny polskiego parlamentaryzmu*, t. I, Warszawa 2021, s. 475–477.

⁵⁵ W. Gazin, *Litovs'ka elita...*, s. 114–116.

⁵⁶ L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 29; Z. Wójcik, *Dyplomacja polska...*, s. 205.

⁵⁷ Dwa egzemplarze listów wierzytelnych wystawionych przez cesarza Ferdynanda III dla posłów: Alegretta de Alegrettisa i Jana Teodora Lonbacha, udających się do Moskwy, Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Archiwum Koronne Warszawskie [dalej: AKW], Dz. Rosyjski, sygn. 55c, nr 54, s. 3, 6; Z. Wójcik, *Dyplomacja polska...*, s. 205.

⁵⁸ Kopia pism wymieniona między carem Aleksiejem Michajłowiczem a cesarzem Ferdynandem III, 6 I 1656 i 28 III 1656, AGAD, AKW, Dz. Rosyjski, sygn. 55c, nr 75; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 30.

Galiński. Gdy car ponownie wyraził zgodę na przerwanie działań zbrojnych i podjęcie rozmów pokojowych, uzgodniono szczegóły przyszłych negocjacji. Ustalono, że miejscem zjazdu pełnomocnych posłów będzie Wilno, w którym obie strony zjawia się pod koniec lipca 1656 r. Porozumiano się również w sprawie współpracy militarnej przeciwko wojskom szwedzkim, a także potwierdzono, iż żadna ze stron nie zawrze rozejmu z królem Karolem Gustawem bez wiedzy tej drugiej. Na koniec ustalono, że żaden majątek szlachty litewskiej znajdujący się na ziemiach zajętych przez armię carską nie będzie grabiony przez oddziały moskiewskie⁵⁹.

W skład koronno-litewskiej komisji wyznaczonej do pertraktacji z Moskwą weszli: wojewoda płocki Jan Kazimierz Krasieński, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego Krzysztof Zawisza, nominat biskup wileński Jan Karol Zawisza, referendarz Wielkiego Księstwa Litewskiego Cyprian Paweł Brzostowski oraz starosta grabowiecki i korytnicki Stanisław Sarbiewski⁶⁰. W rozmowach z Rosją miał uczestniczyć także hetman wielki litewski Paweł Jan Sapieha (nominowany na to stanowisko w marcu 1655 r.)⁶¹. Ostatecznie P.J. Sapieha nigdy nie dotarł na pertraktacje do Wilna, a jego rezygnacja była spowodowana najpewniej problemami ze zdrowiem⁶².

Stronę rosyjską reprezentowali: wojewoda astrachański Nikita Iwanowicz Odojewski, gubernator riazański Iwan Iwanowicz Łobanow-Rostowski, bojar Gierasim Semenowicz Dochturow, bojar Jefimow Jiriewow, a także gubernator pskowski Fedir Nikitowicz Odojewski, z powodu rychłej śmierci zastąpiony później przez Wasyla Aleksandrowicza Chogłokowa⁶³.

W dniu 7 lipca 1656 r. kancelaria królewska w Warszawie wydała instrukcję dla posłów udających się na rozmowy pokojowe do Wilna⁶⁴. Dokument szczegółowo określał cele misji dyplomatycznej, kompetencje wysłanników, a także wyznaczał granice ustępstw, na jakie jest się w stanie zgodzić Rzeczpospolita. W pierwszej kolejności posłowie zostali zobowiązani do zapewnienia komisarzy rosyjskich o szczerych intencjach króla Jana Kazimierza w sprawie porozumienia i zakończenia toczącego się między obu krajami konfliktu. W instrukcji opowiedziano się

⁵⁹ L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 30–31; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 7–9.

⁶⁰ Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 329; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 32; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 11.

⁶¹ *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 43; A. Rachuba, *Sapieha Paweł Jan...*, s. 138–148.

⁶² Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 329; A. Rachuba, *Sapieha Paweł Jan...*, s. 138–148.

⁶³ Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 327–328; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 11.

⁶⁴ Kopia instrukcji króla Jana Kazimierza danej posłom na rozmowy z Moskwą, Warszawa 7 VII 1656, AGAD, AKW, Dz. Rosyjski, sygn. 55c, nr 13, s. 2; Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 329.

za poprawą stosunków między Warszawą a Moskwą, podkreślając, iż wojna przyniosła obu stronom niezwykle straty, szczególnie ludzkie. Nie pominięto jednak dokładnego wymienia krzywd, których zdaniem Koroniarzy i Litwinów Rzeczpospolita doznała z rąk rosyjskich. Stanowczo potępiono rozpoczęcie przez Kreml działań zbrojnych i podkreślono wysiłki dyplomacji królewskiej podejmowane od 1654 r. w celu uspokojenia sytuacji wojennej i doprowadzenia do obopólnej zgody. Zaakcentowano, iż żadna z polskich inicjatyw zażegnania sporu nie spotkała się z odpowiedzią strony rosyjskiej⁶⁵.

W instrukcji zarzucono Rosji niedotrzymanie postanowień pokojowych podpisanych w 1634 r. nad rzeką Polanówką. Jako główną przyczynę pogorszenia relacji polsko-moskiewskich wskazano złamanie punktu mówiącego o nienaruszalności granic obu krajów. Z tego powodu Rzeczpospolita domagała się od Państwa Moskiewskiego zwrotu wszystkich ziem zagarniętych od początku wojny, tj. od 1654 r. Strona polska była wyraźnie niechętna jakimkolwiek ustępstwom w sprawach terytorialnych, dlatego król wyraził zgodę na rezygnację jedynie z powiatu starodubowskiego. Teren ten był co prawda częścią ważnej strategicznie ziemi smoleńskiej, jednak nie posiadał znaczących fortyfikacji i szlaków handlowych. Propozycja strony polskiej zdecydowanie nie spełniała oczekiwań Moskwy, która żądała oddania całego województwa smoleńskiego. W przypadku nalegań komisarzy rosyjskich, posłowie mogli posunąć się tylko do rezygnacji z terenów po rzekę Iwatę⁶⁶. W sprawie tytułu księcia smoleńskiego przedstawiciele Korony i Litwy nie dostali zgody na jakiegokolwiek ustępstwa. Mieli stanowczo odmówić, gdyby wysłannicy carscy domagali się od Jana Kazimierza zrzeczenia się praw do niego⁶⁷.

Instrukcja poruszyła także kwestię współpracy polsko-rosyjskiej przeciwko Szwecji. Zaproponowano, by ofensywa moskiewska została przeprowadzona z terenów Ingrii. Rzeczpospolita gotowa była zobowiązać się do niepodejmowania samodzielnych rozmów z królem Karolem X Gustawem Wittelsbachem i niezawierania jakiegokolwiek rozejmu bez wiedzy i zgody Państwa Moskiewskiego. Gdyby jednak szwedzki monarcha wyraził chęć podjęcia rokowań pokojowych z którąś ze stron, to mogły się one odbyć tylko przy pełnej aprobacie Warszawy i Kremla⁶⁸.

W dokumencie poruszono również temat Kozaczyzny, niezwykle istotny z punktu widzenia stosunków politycznych polsko-moskiewskich. Posłowie zostali zobowiązani, by w trakcie negocjacji zaakcentować niezadowolenie Korony i Litwy

⁶⁵ Kopia instrukcji króla Jana Kazimierza..., s. 2–4.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 5. Dokładne położenie na mapie rzeki Iwaty jest trudne do ustalenia. W instrukcji doprecyzowano, że chodzi o przywrócenie granic Rzeczypospolitej Obojga Narodów z czasów panowania króla Zygmunta III Wazy, przed odzyskaniem Smoleńska, tj. przed 1609 r.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 4–5.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 6–7.

z powodu braku sprzeciwu Rosji wobec działań hetmana Bohdana Chmielnickiego, którego oddziały regularnie najeżdżały południowo-wschodnie tereny Rzeczypospolitej⁶⁹. Strona królewska domagała się zwrotu ziem ukraińskich i powrotu Kozaczyzny pod zwierzchnictwo państwa polskiego. Jan Kazimierz w instrukcji na negocjacje z Moskwą wyraził chęć podjęcia rokowań z Bohdanem Chmielnickim i poprawy wzajemnych stosunków. Monarcha zadeklarował również realizację zawartej przed siedmioma laty ugody zborowskiej. Gdyby jednak strona kozacka opowiadała się za pozostaniem pod protekcją rosyjską bądź car Aleksy Michajłowicz utrudniał zainteresowanym zerwanie postanowień ugody perejasławskiej, wówczas król winien zostać o tym poinformowany. Co się tyczy relacji z Chanatem Krymskim, Koroną i Litwą, złączone od 1654 r. sojuszem z Tatarami, podtrzymały wolę dalszej współpracy. W przypadku ofensywy zbrojnej Krymu przeciwko Moskwie Polska zadeklarowała neutralność. Jeśli to Rosja byłaby stroną atakującą, Rzeczpospolita zobowiązała się do potępienia tych działań i zerwania jakichkolwiek stosunków z carem Aleksym Michajłowiczem⁷⁰.

W instrukcji Jan Kazimierz wyraził zgodę na uwolnienie przetrzymywanych rosyjskich więźniów i spodziewał się podobnego ruchu ze strony cara. W końcowej części dokumentu zaapelowano do posłów, by nie dopuścili do przeciągania rozmów i dopilnowali uzgodnienia najistotniejszych z perspektywy Rzeczypospolitej spraw, tj. podpisania porozumienia, przywrócenia granic sprzed 1654 r., a także współdziałania wojskowego przeciwko agresji szwedzkiej. Co ważne, mimo obietnicy zawieszenia broni strona rosyjska wciąż prowadziła działania zbrojne na wschodnich terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Z tego powodu w instrukcji znalazło się także stanowcze żądanie Jana Kazimierza, domagającego się od Moskwy natychmiastowego przerwania walk przez wojska rosyjskie⁷¹.

Dokument wydany 7 lipca 1656 r. w kancelarii królewskiej i przekazany posłom udającym się na rokowania z Rosją zawierał punkty, których realizacja była dla strony polskiej *condicio sine qua non* do zawarcia pokoju z Państwem Moskiewskim. Interesujący wydaje się fakt, że w instrukcji nie znalazły się jakiegokolwiek wytyczne dotyczące przyszłej elekcji i koronacji cara Aleksego Michajłowicza na króla⁷². Brak wytycznych budzi zdziwienie, szczególnie w świetle informacji, że temat ten był poruszony podczas spotkań przedstawicieli obu dyplomacji latem 1656 r.⁷³

⁶⁹ *Ibidem*, s. 7; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 9–11.

⁷⁰ Kopia instrukcji króla Jana Kazimierza..., s. 7–8; Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 330–331; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 32; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 9–11.

⁷¹ Kopia instrukcji króla Jana Kazimierza..., s. 6–7; Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 330–331; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 32; M. Gawlik, *op. cit.*, s. 9–11.

⁷² Kopia instrukcji króla Jana Kazimierza..., s. 2–8.

⁷³ Y. Fedoruk, *op. cit.*, s. 323, 329–331, 348–349.

Jak podaje Y. Fedoruk, już wiosną 1656 r. trwały rozmowy między reprezentantami Rosji i Litwy dotyczące wyboru cara na króla Polski⁷⁴. Z dużym prawdopodobieństwem możemy stwierdzić również, że sprawa ta została poruszona podczas oficjalnej wizyty posła Piotra Galińskiego w Moskwie, w kwietniu 1656 r. Najpewniej rozmawiano o tym także podczas spotkania zorganizowanego przez Jana Kazimierza Krasieńskiego, wojewodę płockiego i późniejszego przewodniczącego koronno-litewskiej komisji negocjacyjnej. W czerwcu w posiadłości pod Warszawą, w obecności ambasadora rosyjskiego Fiodora Żukowa oraz trzech członków przyszłego poselstwa do Niemieży: wspomnianego wojewody płockiego J.K. Krasieńskiego, biskupa wileńskiego Jana Zawiszy i referendarza Cypriana Pawła Brzostowskiego, dyskutowano o obsadzeniu tronu polskiego przez przedstawiciela dynastii Romanowów. W trakcie oficjalnego bankietu wojewoda płocki miał także wznieść toast za syna carskiego Aleksego Aleksiejewicza⁷⁵.

Dokonując analizy instrukcji poselskiej wydanej 7 lipca 1656 r., należy przede wszystkim podkreślić, iż Rzeczpospolita Obojga Narodów była bez wątpienia zbyt słaba politycznie i militarnie, by oczekiwać, że Moskwa zgodzi się na spełnienie wszystkich warunków pokoju zaproponowanych przez polskich posłów negocjujących w Niemieży. Co prawda, można domniemywać, iż punkty zapisane w instrukcji były maksymalistycznymi żądaniami strony polskiej, z których stopniowo będzie można rezygnować, jednak, biorąc pod uwagę położenie polityczno-wojskowe Rzeczypospolitej w przeddzień rokowań niemiejskich, taka taktyka dyplomatyczna wydaje się dalece nieprzemysłana. Latem 1656 r. w rękach Rosjan znajdowała się większość terytoriów Wielkiego Księstwa wraz z Wilnem⁷⁶. W tej sytuacji wysłannicy A. Michajłowicza stanowczo nie chcieli zgodzić się na zwrot Rzeczypospolitej terenów zdobytych przez wojska rosyjskie od początku wojny, tj. od 1654 r. Dla Kremla priorytetem było przywrócenie w granice Państwa Moskiewskiego wszystkich ziem utraconych na mocy pokoju znad Polanówki, pozbawienie Korony i Litwy wpływów w basenie Morza Bałtyckiego oraz wzmocnienie swojej pozycji w Europie Środkowo-Wschodniej. Dla Warszawy istotne było nie tylko zbrojne przeciwstawienie się wojskom z Północy i obrona niezależności państwa, ale także ochrona interesów polityczno-gospodarczych nad Morzem Bałtyckim, gdzie Szwecja odgrywała stopniowo coraz większą rolę. Wspólnym wrogiem obu państw była zatem Szwecja. Pozostałe czynniki, tj. sprawy terytorialne, w szczególności spory na Smoleńszczyźnie, kwestie wyznaniowe, relacje z Turcją czy stosunki

⁷⁴ *Ibidem*, s. 342.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 342–349.

⁷⁶ Więcej o działaniach wojennych prowadzonych w latach 1654–1656, *vide*: L. Kubala, *Wojna moskiewska...*, s. 207–238, 267–291; S. Sołowjow, *op. cit.*, s. 90–120.

z Kozaczyzną, pozostawały odmienne dla obu krajów⁷⁷. Rosja nie była zmuszona do obrony swojej suwerenności, a także nie zagrażały jej jakiegokolwiek niebezpieczeństwa ze strony państw Zachodu. Choć istotnie niedopuszczenie do zajęcia terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego, Kurlandii i polskich Inflant przez Szwedów było strategicznym celem dla Rosjan, to współdziałanie wojskowe z Rzeczpospolitą nie służyło ochronie interesów obu państw. Zgoda na podjęcie negocjacji między Warszawą a Kremlen była elementem działań dyplomatycznych Moskwy skupionych na realizacji hegemonistycznych planów cara Aleksego Michajłowicza. W chwili podpisania rozejmu w Niemieży, jesienią 1656 r., Rosjanie nie tylko zatrzymywali wszystkie tereny opanowane przez wojska carskie w latach 1654–1656, ale także zyskali sojusznika do działań militarnych przeciwko Szwecji oraz otrzymali obietnicę, iż moskiewski monarcha zostanie władcą wrogiej dotychczas Rzeczypospolitej⁷⁸. Biorąc pod uwagę sojusz podpisany z Kozakami w styczniu 1654 r.⁷⁹ oraz wsparcie militarne oddziałów koronno-litewskich przeciwko armii Karola Gustawa, Aleksy Michajłowicz znajdował się w bardzo korzystnym położeniu, dzięki któremu mógł realizować swoje cele polityczno-gospodarcze. Car zdawał sobie sprawę z katastrofalnej sytuacji państwa polskiego i konsekwentnie nie wyrażał zgody na zwrot Rzeczypospolitej terytoriów opanowanych od początku wojny, tj. od 1654 r. Zdecydowane stanowisko w tej sprawie zakończyło się zwycięstwem dyplomatycznym Moskwy.

Wyrażna niechęć Warszawy do rezygnacji z większej części terytoriów niżeli powiat starodubowski, a co najwyżej całe województwo smoleńskie, była odzwierciedleniem taktyki stosowanej przez ówczesną dyplomację, nie tylko koronno-litewską. Przedstawienie Rosjanom maksymalnych żądań i ewentualna, stopniowa rezygnacja z kolejnych propozycji były zatem elementem, przyjętych wówczas za zwyczaj, działań dyplomatycznych. Warto jednak podkreślić, że spełnienie oczekiwań strony polskiej przez Kreml było całkowicie niemożliwe. W chwili powstania dokumentu, zatem latem 1656 r., w rękach moskiewskich znajdowała się większość terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego wraz z Wilnem, a siły rosyjskie były bliskie przejęcia kontroli nad całym handlem prowadzonym przez Dźwinę⁸⁰. Porażki w starciu z oddziałami carskimi w latach 1654–1655 oraz liczne niepowodzenia w walkach z siłami króla Karola Gustawa pozbawiały Koronę i Litwę silnej pozycji negocjacyjnej w rozmowach pokojowych z Rosją⁸¹. Z treści instrukcji wynika, że

⁷⁷ Z. Wójcik, *Traktat andruszowski...*, s. 26, 31.

⁷⁸ Punkty między Janem Kazimierzem a Aleksym Michajłowiczem, 20 X 1656, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. II, sygn. 1320, s. 1–2.

⁷⁹ J. Kaczmarczyk, *Bohdan chmielnicki...*, s. 212.

⁸⁰ Kopia instrukcji króla Jana Kazimierza..., s. 5.

⁸¹ Więcej o działaniach wojennych prowadzonych w latach 1654–1656, *vide*: L. Kubala, *Wojna moskiewska...*, s. 207–238, 267–291; S. Sołowjow, *op. cit.*, s. 90–120. Zagadnienie

dla strony koronno-litewskiej punktem wyjścia do dyskusji było utrzymanie prawie wszystkich terytoriów sprzed wybuchu wojny z Moskwą w 1654 r., rozbicie sojuszu między Kremlen a Czechryniem oraz pozyskanie wschodniego sąsiada jako sojusznika wojskowego przeciw agresji ze strony sił Karola Gustawa⁸². Dokument przekazany posłom udającym się na negocjacje do Niemieży nie przewidywał znaczących ustępstw wobec Państwa Moskiewskiego, które pozwoliłyby zbudować trwałą sojusz przeciwko rosnącemu zagrożeniu z Północy. Treść instrukcji dowodzi, że w Rzeczypospolitej miano nadzieję na rychłe powstrzymanie szwedzkiej agresji z pomocą sił rosyjskich, nie rozwiązując innych, równie istotnych problemów w polityce zagranicznej państwa polskiego. W instrukcji nie znalazły się propozycje, które pozwoliłyby zakończyć spór między Warszawą i Kremlen. Stanowcza postawa Jana Kazimierza wobec zwrotu spornych terenów, a także brak propozycji rozwiązania konfliktów przygranicznych, szczególnie widocznych na Smoleńszczyźnie, wskazuje na brak gotowości strony koronno-litewskiej do zawarcia trwałego porozumienia z Moskwą⁸³. W innym razie należałoby się spodziewać realnych rozwiązań w sprawie nowego kształtu granicy między Rzeczpospolitą a Rosją. Koncepcja objęcia tronu polskiego przez Aleksego Michajłowicza miała najpewniej zachęcić Moskwę do rychłego zaangażowania się Kremla w działania zbrojne przeciwko Szwecji, a jednocześnie pozwolić zachować wszystkie ziemie wchodzące w skład Korony i Litwy przed 1654 r.⁸⁴ Wydaje się, że propozycja złożona przez hetmana polnego koncentrowała się na rozwiązaniu dwóch problemów, tj. na utrzymaniu granic państwa polskiego z roku 1634 i zapewnieniu następcy tronu po śmierci bezdzietnego Jana Kazimierza Wazy. Brak zapisów dotyczących elekcji *vivente rege* w instrukcji wskazuje, iż koncepcja koronacji cara na króla Polski od początku nie była brana na poważnie przez dygnitarzy koronno-litewskich i samego Jana Kazimierza⁸⁵.

Instrukcja poselska z całą pewnością nie odzwierciedlała realnego położenia geopolitycznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów i nie spełniała oczekiwań Rosji, w tym czasie jedyne go partnera do skutecznego współdziałania militarnego przeciw Szwecji i państwa, w którego rękach jesienią 1656 r. znajdowała się większość terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Brak propozycji rozejmowych oraz zwłoka posłów polskich w przekazaniu stronie moskiewskiej pisemnej deklaracji zgody Jana Kazimierza na elekcję i koronację Aleksego Michajłowicza wydłużyły

---

tzw. zdrady Janusza Radziwiłła porusza: T. Wasilewski, *Zdrada Janusza Radziwiłła...*, s. 125–147.

⁸² Kopia instrukcji króla Jana Kazimierza..., s. 5–7.

⁸³ *Ibidem*, s. 2–8.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

proces negocjacji między obu państwami. Sama instrukcja, choć obszerna i zawierająca wiele szczegółowych żądań wobec Państwa Moskiewskiego, była dowodem na brak realizmu politycznego polskich elit politycznych i działanie skupione na rozwiązywaniu pojedynczych problemów. Z pewnością brakowało wśród decydentów koronno-litewskich podejścia horyzontalnego, pozwalającego skutecznie rozgrywać interesy państw sąsiednich przy jednoczesnym zachowaniu niezależności i odrębności państwa polskiego⁸⁶.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Koronne Warszawskie [AKW], Dz. Rosyjski, sygn. 55c, nr 13; 55c, nr 54; 55c, nr 75

Archiwum Radziwiłłów, Dz. II [AR II], sygn. 1320

Źródła drukowane

Jemiołowski M., *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. J. Dziegielewski, Warszawa 2000.

Medeksza z Prószcza S.F., *Dyariusz drogi mej do Cara moskiewskiego z Kiejdan pod Wilno i Wagę; roku 1655 dnia 8 września wyjechałem z Kiejdan*, [w:] S.F. Medeksza z Prószcza, *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654–1668*, Kraków 1875, s. 13–28.

Radziwiłł A.S., *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III (1647–1656), przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980.

Węśławski S., *Victor et victus Vincentius Corvinus Gosiewski*, Wilno 1691.

Opracowania

Baranowski B., *Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej w latach 1655–1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. I (Rozprawy), red. K. Lepszy, Warszawa 1957, s. 453–491.

Bobiatyński K., *Kampania zimowo-wiosenna wojsk Janusza Radziwiłła 1654–1655*, [w:] *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 173–199.

⁸⁶ *Ibidem*.

- Bobiatyński K., *Od Smoleńska do Wilna: wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655*, Połomia 2004.
- Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021.
- Ciesielski T., *Od Batohu do Żwańca. Wojna na Ukrainie, Podolu i o Mołdawię 1652–1653*, Zabrze 2007.
- Codello A., *Galiński Piotr*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 226–227.
- Dąbrowski J.S., *Polskie elity wobec Szwecji w przededniu potopu*, [w:] *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 81–105.
- Dąbrowski J., *Próby rozwiązania problemu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne*, „Społeczeństwo. Almanach Historii Społecznej” 2007, t. VII, s. [143]–160.
- Dąbrowski J.S., *Przed „Potopem”. Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2003, z. 130, s. [87]–102.
- Fedoruk Y., *Vilens’kij dogovir 1656 roku: Shidnoévropijs’ka kriza i Ukraïna v seredini XVII stolittá* [Traktat wileński z 1656 r. Kryzys wschodnioeuropejski i Ukraina w połowie XVII wieku], Kijów 2011.
- Gawlik M., *Projekt unii polsko-rosyjskiej w drugiej połowie XVII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1909, t. XXIII, s. [3]–50.
- Gazin W., *Litovs’ka elita miż Šveciëtú, Moskovs’kou deržavouú, Pol’šeu ta Kozac’kou Ukraïnouú v seredini 50-h rr. XVII st.* [Elita litewska między Szwecją, Państwem Moskiewskim, Polską a kozacką Ukrainą w połowie lat 50. XVII wieku], „Ukraina Lithuanica: Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego” 2009, t. I, s. 106–120. <https://doi.org/10.15407/ul2009.01.106>
- Gazin W., *Litovs’kij činnik u vijs’kovo-političnomu protistoánni miż Pol’šeu ta Moskovs’kou deržavouú u 1654–1667 rr.* [Czynnik litewski w konfrontacji wojskowo-politycznej między Polską a Państwem Moskiewskim w latach 1654–1667], „Ukraina Lithuanica: Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego” 2013, t. II, s. 162–176. <https://doi.org/10.15407/ul2013.02.162>
- Horobets V., *Ukraïns’ka zovnišná politika pišlá Pereáslava: strategični cili ta taktični vıdstupi drugoi polovini 1655 r.* [Ukraïnska polityka zagraniczna po Perejaślawiu: cele strategiczne i taktyczne w drugiej połowie 1655 roku], „Ukrajinskyi Istorycznyj Žurnal” 2000, nr 1, s. 32–44.
- Kaczmarczyk J., *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988.
- Kaczmarczyk J., *Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mit czy rzeczywistość. Ugoda hadziacka – teoria i praktyka*, Kraków 2007.

- Kamiński A., *Kulisy kapitulacji wielkopolskiego pospolitego ruszenia pod Ujściem w 1655 roku*, „Klio” 2017, t. XLIII, nr 4, s. 47–68. <https://doi.org/10.12775/KLIO.2017.044>
- Kossarzecki K., *Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresie załamania Rzeczypospolitej przelomu 1655 i 1656 roku*, [w:] *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 277–303.
- Kotliarčuk A., *In the Shadows of Poland and Russia: The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, [rozprawa doktorska napisana na Södertörn University w 2006 r.].
- Kotlubaj E., *Życie Janusza Radziwiłła*, Oświęcim 2019.
- Kroll P., *Obrona Smoleńska w 1654 r.*, [w:] *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 151–173.
- Kubala L., *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917.
- Kubala L., *Wojna moskiewska r. 1654–1655*, Warszawa 1910.
- Kubala L., *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656*, Lwów 1913.
- Kupisz D., *Smoleńsk 1632–1634*, Warszawa 2001.
- Łatyszonek O., *Od Rusinów Białych do Białorusinów. U źródeł białoruskiej idei narodowej*, Białystok 2006.
- Makiłła D., *Wojna północna (1655–1660) jako casus wczesnonowożytnej geopolityki*, „Studia Maritima” 2016, t. XXIX, s. [83]–113.
- Milewski D., *Między Moskwą a Szwecją: Jan Leszczyński i Janusz Radziwiłł o stanie państwa i sposobach jego ratowania w latach 1654–1655*, [w:] *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. [169]–191.
- Nagielski M., *Rywalizacja polsko-rosyjska w dobie potopu w kontekście wojny obu państw ze Szwecją w latach 1656–1661*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2014, nr 1, s. 98–117.
- Nagielski M., *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim o dominację w Europie Środkowo-Wschodniej w XVI–XVII w.*, „Sensus Historiae” 2013, t. XI, z. 2, s. 87–115.
- Nowak T., *Geneza agresji szwedzkiej*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. I (Rozprawy), red. K. Lepszy, Warszawa 1957, s. 83–137.
- Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z., *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. I, Wrocław 2000.
- Pernal A.B., *Rzeczpospolita Obojga Narodów a Ukraina. Stosunki dyplomatyczne w latach 1648–1659*, Kraków 2010.
- Przyboś A., *Gosiewski Wincenty Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VIII, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 343–347.
- Rachuba A., *Paweł Sapieha wobec Szwecji i Jana Kazimierza (IX 1655 – II 1656)*, „Acta Baltico-Slavica” 1977, nr 11, s. 81–107.

- Rachuba A., *Pokłoński Konstanty Waclaw*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVII, Wrocław 1982–1983, s. 234–235.
- Rachuba A., *Sapieha Paweł Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków 1994, s. 138–148.
- Rachuba A., *Wincenty Korwin Gosiewski*, [w:] *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. M. Nagielski, Warszawa 1995, s. 481–492.
- Saganovič G., *Historia Białorusi: od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przekł. H. Łaszewicz, Lublin 2001.
- Saganovič G., *Nevàdomaâ vajna: 1654–1667*, Mińsk 1995.
- Sołowjow S., *Rosja za panowania Aleksego Michajłowicza 1648–1657*, Oświęcim 2012.
- Šapoka A., *1655 metų Kedainių sutartis, arba Švedai Lietuvoje 1655–1656 metais*, Wilno 1990.
- Tomkiewicz W., *Brzozowski Maksymilian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 66.
- Tyla A., *Kėdainių unijos opozicija (1655–1656 m.)*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai” 1979, Serija A, t. II, s. 67–84.
- Tyla A., *Sukilimas Lietuvoje priešvedų okupaciją 1656 m.*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai” 1976, Serija A, t. IV(LVII), s. 61–72.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Wasilewski T., *Medeksza Stefan Franciszek*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XX, Wrocław 1975, s. 368–370.
- Wasilewski T., *Radziwiłł Janusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 208–215.
- Wasilewski T., *Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1973, t. XVIII, s. [125]–147.
- Wierzbicki L.A., *Zawisza Krzysztof*, [w:] *Marszałkowie sejmów Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Słownik biograficzny polskiego parlamentaryzmu*, t. I, Warszawa 2021, s. 475–477.
- Wimmer J., *Polska–Szwecja. Konflikty zbrojne w XVI–XVII wieku*, Oświęcim 2013.
- Wimmer J., *Wojsko i finanse Rzeczypospolitej w czasie wojny ze Szwecją 1655–1660*, [w:] *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Brodal, Warszawa 1973, s. 37–100.
- Wisner H., *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła 1648–1655*, „Rocznik Białostocki” 1976, t. XIII, s. [53]–109.
- Wisner H., *Janusz Radziwiłł 1612–1655. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski*, Warszawa 2000.
- Wisner H., *Rok 1655 w Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1981, t. XXVI, s. [83]–103.

- Wojciechowski J., *Obraz Rosji w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku*, Katowice 2020, [maszynopis pracy doktorskiej obronionej w Uniwersytecie Śląskim], https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/19252/1/Wojciechowski_Obraz_Rosji_w_Rzeczypospolitej.pdf (dostęp: 20 VII 2023).
- Wójcik Z., *Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648–1699)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. II (1572–1795), red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 163–331.
- Wójcik Z., *Dzikie pola w ogniu*, Warszawa 1960.
- Wójcik Z., *Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejastawiu*, „Kwartalnik Historyczny” 1954, R. LXI, nr 3, s. [76]–109.
- Wójcik Z., *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław 1997.
- Wójcik Z., *Stosunki polityczne polsko-austriackie w drugiej połowie XVII wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1983, t. XXXVIII, nr 4, s. 469–477.
- Wójcik Z., *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Warszawa 1959.
- Wójcik Z., *Wstęp*, [w:] *Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku*, oprac. Z. Wójcik, Warszawa 1985, s. 5–31.
- Wójcik Z., *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w drugiej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, R. LXVII, nr 1, s. [25]–57.
-

Notka o autorce

Mgr Maria Mucha – doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego.

Zainteresowania badawcze: historia Polski XVI–XVIII w., polityka zagraniczna Rzeczypospolitej czasów polskich Wazów i Jana III Sobieskiego, wojny polsko-rosyjskie w XVII w., działalność sejmów w Rzeczypospolitej w XVII w., genealogia wpływowych rodów magnackich XVII w., historia powszechna XVII i XVIII w.

maria.mucha@edu.uni.lodz.pl